

DI WAQAÎNAMEYA METROPOLÎT ELYASÊ NISÊBÎNÎ DE MÎREKTÎYA MERWANÎYAN

Nivîskar: Ephrem Isa Yousif*
Wergera ji frensî: Mustafa ASLAN

Mezopotamyaya Jorîn

Waqanûsên Suryanî yên wekî Elyasê (bî suryanî Elîa) Nisêbînî (975-1046) bi kêfxweşî ji me re behsa dîroka mîrektîya kurd ya Merwanîya dîkin. Ji 372an heta 478an hicrî (983-1085 P.Z.) desthelatdarîya Merwanîyan li ser herêma Amedê berdewam kir.

Gelo mirov dikare carek din lehengîya efsanewî ya van mîrekan, navûdengê mîrxasîya wan û desthelatdrîya wana bi hêz û kirdeyên wanî ronîkar bibine? Di dema mîrektîya Merwanîyan de ji bo avakirina dewleteke nû û mîrektîyeke bi şewqûşemal, cisaret, şahrezayî û bikêrhatîbûn bi comerdî dihatin bikaranîn.

Diyarbekir, yek ji sê navçeyên “nîvtengava” Cizîrê bû. Ji bo herêma ku dikeve navbera jorîn ya çemên Dijle û Feratê nivîskarên suryanî û ereb yên berê digotin Mezopotamyaya Jorîn. Lê Diyar Rabi’a (navenda Musila îroyîn) û Diyar Mudar (Reqqaya îroyîn) jî diketin nav sînorên herêma Cizîrê. Bi gotinek din, ji herêma ku îro dikeve nav sînorên Tirkîye, Sûrî û Iraqê Cizîr dihat gotin.

Li herêma Diyarbekirê gelê kurd tevî gelên suryanî û ereb dijiyan. Cih û warên weke Arzen**, Meyafarqîn, Hesenkêf, Xelat, Milazgir û Êrcîşê di nav sînorên herêma Diyarbekirê de bûn.

Damezirînerê ewil yê mîrektîya Merwanîya şivanek kurdî xwedî pez yê bi navê Abû Şuca ‘Badh bin Dostik e. Vî şivanî dev ji pezê xwe berda, dest avêt çekan û bi mêranîya xwe bû şervanekî mîrxas ku navûdengê wî belav bû.

Serokê mîrektîya îranî ya desthelatdarê împaratorîya misilman, ku beşek mezin ji herêma Cizîrê jî dikete nav, Abdul al-Dewle bû. Piştî mirina Abdul al-Dewle

* hrem Isa Yousif di sala 1944an li gundê Sanat yê suryanîyên keldanî ku girêdayî Zaxo ye ji dayîk bû. Di sisîyê meha Tirmeha 2018an de li Parîsê çû ser dîlovanîya Xwedê.

** Arzen dikeve başûr-rojavayê Misircê ango Qurtelan. Cihekî wêran e (wergêr)

di 983an de bajarê Meyafarqîn (bî navê îro Farqîn) ango bi navê wê yê berê *Martîropolis* ^{***}, kete destê 'Badh. Piştê bajarên Amed, Xelat û Nisêbînê jî ketî destê wî. Hemdanîyên hikimdarê Mûsilê û Ûqeylîdên ji malbata mîrekên ereb yên Şî'a li hemberî hêza 'Badh benda xwe kirin yek û nehiştin ku herêma Mûsilê têkeve destê wî. 'Badh di sala 990an de li bajarê Balad çû ser dilovanîya Xwedê. Bûrayê 'Badh, Marwan di cihê wî de bû hikimdar û bi vî awayî mîrektîya Merwanîya hate damizirandin. Piştî wî sê lawên wî mîrektîya Herêma Dîyarbekir kirin.

Hatina Elyas a Nisêbînê

Suryanî kî bûn? Ew mîrasgirên aşûrîyên kevnare û her weha yên aramîyan in. Zimanê suryanîyan devokê ji zimanê aramî bû. Suryanîyan ev devok kirin zimanê çand û zanîstê. Hîn di destpêka serdema zayînê de suryanîyan xaçperestî qebûl kirin. Di belavbûna xaçperestîyê de Bajarê Edesa (Ruhaya îroyîn) û herêma wê bûne navendên çalak.

Waqanûsê bi navê Elyas ku di heman demê de metropolîtê Nisêbînê bû, bi çavên xwe şahdeyîya hatina Merwanîyan kiriye. Di nivîsên xwe de Elyas bi awayekî pesindarî behsa mîrzayên Merwanî yên şahreza û xweşbîn dîke. Van mîrzeyan têkilîyên li ser hîmên rêzgirtin, qedirnasî û dostanîyê damezirandin digel rewşenbîrên suryanîyên rojhilatî (ango nestûrî) û rojavayî (ango yaqûbî) ku niştecihên Mezopotamya Jorîn bûn. Suryanî bi piranî li bajarên mîrektîya Merwanîyan û digel ereb û kurdan bi aşîyane dijyan.

Elyasê Nisêbînî, kurê Îsa ye, ku weke Elyas bar-Şenaya jî tê naskirin û 11ê meha sibata sala 975an li bajarê Şena ji dayîk bû. Bajarê Şena, ne pir dûr Kerkûkê bû. Ew bajar li devera ku Zapê mezin dîkeve ser çemê Dîjle hatibû avakirin û ji serê sedsala VIIIan ve keşîxaneyeka (pîskoposî) navendî ya suryanî bû. Li dêra Mar Mîkhael, nêzikî bajarê Mûsila di bin desthelatdarîya Ûqeylîdan de Elyas bixwe bû qeşe. Di bin serpereştîya mamosteyê navdar Yûhanê Kulek de perwerdeyî dît û xwe gihand. Di sala 994an de bû qeşe (*prêtre*), di sala 1002an de bû serqeşe (*evêque*) yê Beyt Nûhadra ku dikeve bakurê Nînova û di sala 1008an de jî bû metranê (*métropolit*) Manestera Nisêbînê.

Bajarê Nisêbînê xwedî dîrokek dirêj e. Ev bajarê ku di navbera sînorên Sasanî û Bizansîyan de cih digirt, di heman demê de navendek rawestîna ya kerwanan jî bû. Di sala 639an de ketibû bin destê ereban. Di serê sedsala 11an de bajarê Nisêbînê digel malên xweyî qeşeng, mizgefta xwe, serşokên xwe û beçeyên xweyî şênber, cihekî kêfxweşîyê bû. Hem ji alî desthelatdarî hem ji alî sîyasî Nisêbînê girêdayî mîrektîya Dîyarbekir bû. Wekî tê zanîn paytextê mîrektîyê Meyafarqîn bû. Nisêbîn ji mêj ve navendek dînî ya girîng bû. *Ekol* ^{****} bi

*** Derbarê vî navî de bnr. Mustafa Alican (2012), "Meyyâfârikîn Îsmi Üzerine Bir Soruşturma" *Tarih İncelemeleri Dergisi* Cilt: XXVII, Sayı: 1, ss. 1-21 (wergêr)

**** Bêhtir weke zanîngeha Nisêbînê tê zanîn (wergêr)

navûdeng li vî bajarî, ji alî Yaqûbê Nisêbînî û Narsayî ve di sedsalên IV. û V. de hate damezirandin.

Metran Elyas heta roja ku çû ser dilovanîya Xwedê, ango 18ê Tîrmeha 1046an, li bajarê Nisêbînê jiya. Lê li dêra Meyafarqîn, li cem birayê xwe yê bijîşk hate binaxkirin. Heta roja dawî ya jiyana xwe Elyas bi karûbarê rewşenbîriyê daket. Ji xeynî suryanî, zimanê erebî jî zanîbû û çanda îslamî jî nêz ve nas dikir. Gelek berhem afirandin, weke Waqainame, Gramera Suryanî û Leksîkona Erebi-Suryanî. Her weha îlahî, vaaznameyên arûzî, name û nivîsên suryanî yên cûrbicûr jî nivîsîn e. Bi erebî jî berhemên dînî û exlaqî, pirtûka Rûniştinan, pirtûka Îsbatê û name nivîsîne. Waqainameya ku di sala 1018an de bi du zimanan (suryanî û erebî) nivîsiye xwedî girîngîyek taybet e ji bo dîroka kurdan. Ji ber ku nivîskar dî vê berhemê de derbarê jînenîgerîya desthelatdarên destpêkê yên mîrektîya merwanîya û têkilîyên kurdan û şahrezayên suryanî de agahiyên balkeş dide.

Serpêhatîya (trajediya) Mîr Abu ‘Alî al-Hasan b. Marwan (990-997)

Di waqainameya xwe de Elyas bi kurtasî behsa jiyana Abu ‘Alî al-Hasan dike. Al-Hasan birazyê mezin î ‘Badh e. Piştî mirina apê xwe Abu ‘Alî al-Hasan bi jina serokê leşkerê extiyar re dizewice û diçe li Heskîfê bi cîh dibe. Li hemberî Hemdanîyên dawî şer kir, zora wan bir û tevahîya keleşan xistin destê xwe. Her weha Meyafarqîn û Amed jî zefî kir. Di sala 997an de li Amedê ji alî gelê bajêr ve, ku li dijî wî di serhildanê de bûn, hate kuştin. Piştî wî birayê wî Abu Mansûr Sa’îd bi navê Mumahîd al-Dewle bû mîr. Derbarê vê bûyerê de Elyas weha nivîsiye:

“Di vê salê de Mîr Abu ‘Alî, lawê Merwan, çû Amedê û gelê bajêr derket pêşîya wî. Dema ku kete deriyê bajêr zilamek bi navê Evdilbarî mîr kuşt û bi vî awayî serî hilda, bajar xiste bin destê xwe. Wî çaxî Abu Mansûr Sa’îd walîyê Cizîrê bû. Dema bihîst ku birayê wî hatiye kuştin, bi lezgîni xwe gihand Meyafarqînê û di 7ê meha Zulqaade (11 Çirîya Paşîn 997) de bû mîr. Ji wê rojê û vir de navê wî bû Mumahîd al-Dewle”¹

Mumahîd al-Dewle Sa’îd (997-1011)

Weke dîplomatekî kohne Mumahîd hirs û hewesên Bîzansîyên Anadolîya bakur ji bo xwe bikaranîn. Têkilîyên vî mîrzeyî ligel împaratorê Bîzansî Bazîl (976-1025) bêhtir bi dostanî bûn. Dema împarator Bazîl kuştina şahê Xerzan (Gurcistana jorîn) Dawid, ku wesyet kiribû welatê wî jî Bîzansa re bimîne, bihîst dev ji sefera Surî ya ji bo dagirkirina mîrekên ereb berda û Çemê Feratê derbas kir, vegeşîya. Hat dewleta Dawid dagir kir. Di sala 999an de mîrên herêmî yên wekî Mumahîd al-Dewle “îngê xwe danîn ser xalîyê wî” û jê re sonda sêdaqetê xwarin, wekî ku Elyasê Nisêbînî neqil dike:

¹ Louis Joseph Delaporte (wer. û ed.), *La Chronographie d’Elie bar-Shinaya, Métropolitain de Nisibe*, Paris, 1910, r. 138

“Di vê salê (390 H. 1311 selekosî) de şahê Xerzan mir. Şahê Rûma Bazîl derket welatê Xerzan. Mumahhîd al-Dewle derket pêşiya wî û li ser xaliyê wî meşîya. Şah ew bi kêfxweşî pêşwazî kir û kire mîr. Bi vî awayî aştî hat ser sînoran”²

Mumahhîd al-Dewle ji vê aştîyê mifa girt ji bo ku dîwarên sûra paytextê xwe Meyafarqînê, cihê desthelatdarîyê, nû bike û navê xwe li ser dîwarên sûrê bide nivîsandin. Heta roja îro jî ew nav maye di cihê xwe de.

Di sala 1000î de Mumahhîd al-Dewle ji mîrê bûyîd Baha' al-Dewle xwest ku jê re bijîjkê xaçperest yê nexweşxaneyê Bexdadê, Gabriêl b. 'Abdalla b. Boxtîşo bişîne. Ev bijîjk ji malbata Boxtîşo ya bi navûdeng bû, ku timî xizmeta xelîfeyê Ebbasî al-Mansûr (754-775) dikir. Gabriêlê 80ê salî tevli lawê xwe ber bi bajarê Meyafarqînê ve hilkişyan da ku here li wir karê bijîjkîyê bike. Piştî du sala xizmet kir, di nav şanûşerefê û dewlemendîyê de çû rehmêtê.

Wekî birayê wî Abu 'Alî al-Hasan, dawîya Mumahhîd al-Dewle Sa'id jî pir trajîk bû. Elyasê Nisêbînî pir li ber ket û demek dirêj mîrzayê xwe ji bîr nekir. Qesasê ku bi dek û fena “*mîrzayê pîroz*”, heskiriyê ber dilê wî kuşt wekî kafir (ji bo suryanîyan bi navkirinek pir giran) bi nav kir. Pir derbas nebû birayê ciwan ê Mumahhîd, Nasr al-Dewle Ehmed, qesasê birayê xwe kuşt. Di sala 1010an de Xwedayê adil serkeftin kire para birayê wî. Elyas weha behsa vê bûyerê dike:

“Di wê salê de, şeva 5ê Gumada (14ê çileyê pêşîn sala 1010ê P.Z.) Sarwînê kafir bi dekûdolaban rehmêtîyê Mumahhîd al-Dewle kuşt. Lê Xwedê serkeftin kire para Abu Nasir, birayê Mumahhîd al-Dewle û Sarwîn xiste nav destê wî. Abu Nasir ew kuşt û bi navê Nasir al-Dewle bû mîr.”³

Mîrê Serkeftî Nasir al-Dewle Ehmed b. Marwan (1011-1061)

Piştî desthelatdarîyên kurt yên herdu birayên xwe yên mezin lawê Marwan yê sêyemîn bû mîrê desthelatdar. Siyasetmederê kohne Nasir al-Dewle, bi şahrezayî bi mîrê bûyîd Sultan al-Dawla, Xelîfeyê Misrê al-Hakîm û împaratorê Bîzansî Bazîlê IIan xwe da qebûlkirin. Hersêkan jê re peyam şandin û ew pîroz kirin. Ew sê hêzên gewre yên herêmî bûn ku dewleta Meyafarqîn dorpêç kiribûn.

Elyasê Nisêbînî radigihêne ku di sala 1011an de *mîrê serkeftî* Nasir al-Dewle Ehmed b. Marwan bajarê Amedê, ku beşek girîng ji axa mîrektîya wî bû, lê di bin desthelatdarîya Vasal Ibn Dimne de bû, xiste destê xwe:

“Di wê salê de, *mîrê serkeftî* Nasir al-Dewle çû Amed dorpêç kir û zor da Ibn Dimne. Dema Ibn Dimne dît ku kes nayê hewara wî, xwe teslîmî Nasir al-Dewle kir. Efser û berhevkarê bacê ketin bajêr û têde desthelatdarîya xwe cîbicî kirin.

² H.b. r. 138

³ H.b. r. 141.

Di wê salê de Ibn Dimne hate kuştin. Niştecihên bajarê Amedê ew kuştin. Û Nasir al-Dewle bajar xiste destê xwe”⁴

Li gorî hin çavkanîyên din Nasir al-Dewle li derdora sala 1024an bajarê Amedê xiste destê xwe. Bi împarator Konstantînopol re peyama ne-dijminkariyê mohr kir, lê carek an du caran ev peyam bînpê kir. Navûdengê vî mîrê kurd î misilman ewqas belav bû ku niştecihên Ruhayê hewariya xwe jê re anîn da ku wan ji bin destê serokeşîrên ereban rizgar bike.

Di sala 1026-1027an de Nasir al-Dewle bajarê Ruha zeft kir û tevli axa mîrektîya xwe kir. Lê di sala 1031an de şahê bîzansî bajar ji destê wî derxist. Hikimdarîya dirêj ya Nasir al-Dewle Ehmed desthelatdarîya Merwanîyan gihande asta herî bilind. Li serê kaşekî nêzikî Meyafarqînê cihê dêra Keçikê kelehek nû avakir. Ji xeynî wê çend pir û serşokên giştî avakirin. Rasatxane nû kir. Ji mizgeftên Amed û Meyafarqîn re pirtûkxane çê kirin.

Mîrê adil, comerd, dilbirehm û di heman demê de pragmatîk, li bajarê Meyafarqînê ku di bin tîrêjê roja Rojhilat de dibiriqand, mumîn, zanyar û dîrokzanên wekî Ibn al-Attîr, helbestvanên wekî Abdalla al-Kazarûnî al-Tîhamî li derdora xwe civandin. Mazûvaniya penaberên sîyasî yên wekî xelîfeyê Abbasî yê pêşerojê Muqtadî (1075-1099) kir. Li carîyên qeşeng li xwarinçêkerên zîrek gerîya, lê di heman demê de kesekî gelek dîndar û xwedî îbadet bû. Dîwana wî ya bi navûdeng bi xemlûxêza xwe yî giranbuha û zerafeta xwe bandorek bê hempa li ser mêhvanên xwe çêdikir; wekî ku camek ji meya herî bi qîmet vexwaribin mat diman.

Elyas û Wezîr Abu al-Qasim al-Mexribî

Nasir al-Dewle b. Marwan zêdeyî pênçî salî li ser text ma; gelê xwe di nava aştîyê de parast. Wezîrên zîrek ji xwe re bijartin ku bajarê Diyarbekir çî ji alî aborî çî ji alî çandî ve gelek dewlemend kirin. Abu al-Qasim al-Huseyîn al-Mexribî (981-1027) yê penaber yek ji van wezîran bû. Ev wezîr li Misrê ji dayîk bûbû, piştî kuştina bavê wî ji alî xelîfe al-Hakîm (996-1021) ji welatê xwe revîya, li Iraqê bû penaber. Piştî demekê wezîrtîya mîrzayê ûqeylîd ê Mûsilê Qirwaş b. Al-Mukkallad (1001-1050) kir, dûre hat bû wezîrê xelîfeyê Bexdadê al-Qadir (991-1031). Lê ji ber ku têkilîyên wî bi xelîfe re xerab bûn, ji wir jî hate Meyafarqînê.

Abu al-Qasim al-Mexribî kete xizmeta Nasir al-Dewle û ji sala 1025an heta 1027an wezîrtîya wî kir. Mirovekî zana û xwediyê pirtûkxaneyê dewlemend bû. Derbarê sîyasetê de gelek berhem afirandin: yek ji wan pirtûkên bi navûdeng ya bi navê *Kîtab fil Siyasa* ye, ku bê guman ji mîrê xwe Nasir al-Dewle b. Marwan re nivîsîbû.

⁴ H.b. r. 141

Li vê mîrektîya kurd Abu al-Qasim al-Mexribî bi rewşenbîrên suryanî yên ku di bin desthelatdarîya mîrzayê wî de dijiyan têkilîyên ji dil û germ ava kirin. Bi taybetî, dema bi metran Elyasê Nisêbînî yê dindar re ku xwedî dadmendîyek bêşik, dîplomat û xwedî nezaket bû li ser mijarên dînî nîqaş dikirin, gelek kêfxweş dibû. Elyasê evîndarê zanîn û agahîyê di heman demê de xwedî çandek îslamî ya gelek bi hêz bû.

Di demek kurt de di navbera herdu mirovan de têkilîyek li ser hîmê ewleyî, bawerî û rêzgirtinê ava bû. Du sê salan herdu mirov li Nisêbînê dihatin cem hev, ji hevdu re pirtûk dişandin, name ji hev re dinivîsîn; wekî nameya ku Elyas ji wezîr re nivîsî, derbarê yekbûna îlahî de, wekî bersiva daxwaza wezîr ku jê xwestibû nerînên xwe yên ku di hevdîtînan wan de anîbûn ziman, derbasî nivîsê bike.

Ziyaret û hevdîtina yekem

Wezîr roja îne 19ê hezîrana 1026an diçe Nisêbînê û roja din ew û Elyas cara yekem hevdu dibinin. Elyas weha behsa vê hevdîtîne dîke:

“Wezîr, ku Xwed ê jê razî be, roja îne 26ê meha yekem ya sala borî ango sala 410an hate Nisêbînê. Roja şemiya dûre ez çûm cem (heta wî çaxî min qet ew nedîtibû); ez nêzikî xwe kirim, rêz li min girt û ez li kêleka xwe dame rûniştin. Piştî min ji bo wî ji Xwedê dua kirin û bi wesîleya hatina wî ew pîroz kir, ez rabûm ku herim, lê wî ez rawestandim û got: zanibe ku ev demek dirêj e min zêde dixwest em li hev rast bîn û te bibinim. Ez dixwazim ku tu qebûl kî bêyî cem min û derkevî li gorî dema ku min xwest”⁵

Wezîr 17 rojan li Nisêbînê ma û qasî deh caran wî û metran hevdu dîtin, ya li mala metran ya jî li dêra wî dihatin cem hev û li ser mijarên curbicur wekî dîn, gramer û stêrnasî sohbet dikirin. Wezîr gelek meraq dikir gelo xaçperest yek xweda ne an pîrxweda ne. Di hevdîtînan bi wezîr re heta ji Elyas hat, bi riya referansên ji Incîl û Qurana pîroz, hewil da pê bide famkirin ku bi rastî xaçperest yekxweda ne.

Ziyaret û hevdîtina duyem

Roja sêşembê 20ê meha çileyê pêşîn sala 1026 Abu al-Qasim digel Nasir al-Dewle hatin Nisêbînê û 25 rojan li wir man. Çawa gihan Nisêbînê Abu al-Qasim yek şand dû metran. Dema metran hat, wezîr li gorî adetê û ligel gotinên xweş hal wextê wî pirsî. Dûre li ser mijarên ku bala wî dikşand bi metran re sohbet kir.

⁵ Metnê erebî dnv. Louis Cheikho, kovara Machriq, j. 20, 1922 û sê risaleyên kevin yên polemik et teolojîya xaçperestî, Bêrûd, 1923, r. 27 Wergera ji bo fransî ji alî Bénédictie Landron, dnv. *Attitudes nestoriennes vis-à-vis de l'Islam*, weş. Cariscript, Paris, 1994, r. 290.

Ziyaret û hevdîtina sêyem

Piştî salek derbas bû, roja 27ê çileyê pêşîn sala 1027an wezîr carek din hat Nisêbînê ziyareta metran û vê carê bi qasî deh rojan li wir ma û sohbetên xwe bi metran re berdewam kirin.

Piştêre bi dilekî xemgîn û bi weswese vegeerîya Meyafarqînê. Ji Elyas rica kir ku *Pirtûka li ser şeweya bi dîrxistina wesweseyan* ku jê xwestibû jê re bişîne. Çar meh piştî vegeera wî 15ê cotmeha 1027an di 45 salîya xwe de çû ser dilovanîya Xwedê.

Pirtûka Rûniştinan

Pirtûka Rûniştinan (*Kîtab al-Mecalis*) ku piştî mirina wezîr hatiye nivîsandin û pêşkêşî kesek bi navê Abu al-Ala Sa'îd b. Sahl hatiye kirin behsa heft hevdîtînan pêşîn yê Elyasê Nisêbînî û Abu al-Qasim û hersê hevdîtînan wan yê Nisêbînê dike.

Rûniştina yekem ya pirtûka Elyas behsa Yekîtîbûn (*wahdet al-wicûd*) û Teslîsê dike, ya duyem behsa dînadûnê (*reankarnasyon*) dike, ya sêyem ji îspatên derbarê yekxwedanîya xaçperestan li gorî Încil û Quranê xeber dide, ya çaran îspatên derbarê rastîya dînekî dide.

Di pirtûka xwe de Elyas dibêje rojek pêncşembê sohbetek weha di navbera wî û Abu al-Qasim de derbas bû:

Bo çî mirov ji berjewendîyên xwe zêdetir ji dînê xwe hez dikin?

Di vê sehayê de, Elyas dibêje:

Du cure mirov hene: yê ku ji ber dab û nerîtan ji dînê xwe hez dikin, didin dî dînê bavûkalên xwe û yê ku ji rastî û resenîya wî ji dînê xwe hez dikin.” (Rûnistina çarem)⁶

Di Rûniştina pêncan de Elyas lihevkerîna bingehîn a sê civakên xaçperest ên sereke piştrast dike. Wezîr jê dixwaze:

“Piştî ku em ji Nisêbînê herin ez dixwazim derbarê yekîtîbûnê de tu nameyekê binivîsî ku têde her tiştê ku berî niha te ji min re gotibû hebe û hin tiştên ji nav wan tiştên ku te ji min re ne gotibûn lê bi kêr tînin jî lê zêde bike.”

Min bersiva wî da û got, “Ser çavan, wekî tu dixwazî ez ê bikim”. Piştî çûna wî min daxwaza wî anî cih û ev name nivîsî.”⁷

Di rûniştina şeşan de Elyas ji zanistên zimanî di nav xaçperestan û misilmanan de xeber dide.

Rûniştina heftan behsa stêrnasî û pirsên curbicur dike

⁶ L. Cheikho, h. b. r. ?

⁷ L. Cheikho, h. b. r. ?

Jihevreşandina nameyan û pirtûkan

Her weha wezîr ji metran tika dike ku çend pirtûkan ji yên xwe wekî *Şêweya dûrkirina xemgîniyê û Wekhevkirina pîvan û giraniyan*, tekane pirtûka ku hatiye parastin û *Reddiyeya Cahiz* ku Elyas nivîsî jê re bişîne da ku bersiva berhema bi navê *Reddiyeya Xaçperestan* ya teologê misilman Cahiz (775-868) bide ku di gelek tezên xwe de xaçperest gunehbar dikirin.

Abu al-Qasim ji Elyas re spasîyên xwe diyar kirin ku berhemên xwe jêre şandibûn. Ji bo xwendina wan wezîr gelek doktorên misilman li dor xwe civandibûn. Ew doktor gelek heyran mabûn li hember zanînen berfireh ên xaçperestekî derbarê Quranê de. Wezîr ji Elyas re piştrast kir ku bi xêra rîsaleyan wî ew giha wê bahwerîyê ku xaçperest ne pîrxweda ne. Di berdewamiyê de digot ku berhemek weha na hêle ku xwîn bête rijandin. Her weha wezîr beyan kir ku metran “îşareta rehmê û qencîyê” ye ku Xwedê ji xaçperestan re şandiye.

Pirtûka rûniştinan ya Elyasê Nisêbînî pir belav bû. Ji xeynî suryanîyan, ji alî civakên xaçperestên din ên wekî maronîyan, melkîtan, yaqûbîyan û kiptîyên misrê rêzgirtin hemberî vê pirtûkê hatin nişandan.

Ji xeynî vê pirtûkê metran di tarîxeke ne diyar de berhemek bi navê *Pirtûka Îzbatê* (Kitab al-Burhan) jî nivîsiye. Di vê pirtûkê de vedigere ser têkilîyên xaçperest û misilmanan ku dixwest xwe nêzîk bike. Li ser vê mijarê weha dibêje:

“Ji destpêka desthelatdariya wan, em rojhilatîyên din, me ji destê misilmanan – ku Xwedê wan biparêze – tenê qencî, rêzgirtin û parastin dît; gelek dêrên me li welatên wan hene, di nav wan de bi awayekî eşkere û elhemdila li gor daxwaza me em îbadeta xwe dikin. Ji ber vêna em li ser xwe ferz dikin ku li hemberî wan sedeqetê nişan bidin û di îbadeta xwe de em ji wan re duayan dikin, ji ber ku weke rêveberên me pêwîst e em ji wan re dua bikin”⁸

Elyas û birayê xwe Abu Sa'id Mansur b. Îsa di xizmeta Merwanîyan de

Birayê wî Abu Sa'id Mansur b. Îsa piştgirîya Elyas dikir. Waqanûsên ereb yên wekî İbn Ebî Usaybiya (1194-1270) bi pesindarî behsa vî bijîjkê bihêz dikin ku sernavê wî Zahid al-Ulema ango “zanayê herî zêde ji malê dinyayê dût” bû. Useybiya weha behsa vî bijîjkê dike:

“Zahid al-Ulema, Abu Sa'id Mensûr b. Îsa ye; xaçperestekî nestorî bû û birayê wî metranê Nisêbînê ye xwedî mezyetên bi navûdeng bû. Weki bijîjk xizmeta Nasir al-Dewle dikir (ku İbn Butlan pirtûka bi navê Ziyafeta Bijîjkan jêre itxaf kiribû). Nasir al-Dewle pir rêzgirtin hemberî Zahid al-Ulema nişan dida. Di

⁸ Metnê erebî dnv. destnivîsa li Vatîkan, j. arşivê: 180, fasîkul 157, r. 158 Wergera ji bo fransî ji alî Bénédict Landron, dnv. *Attitudes nestoriennes vis-à-vis de l'Islam*, weş. Cariscript, Paris, 1994, r. 289.

sehaya bijîjkîyê de xwe bi wî piştrast dikir û jê re her tim qencî dikir. Zahid al-Ulema nexweşxaneyê Meyafarqînê ava kir.”⁹

Kesekî dil bir rahm û qencîperest Abu Sa’id Mansur b. Îsa nexweşxane bi rêve bir û ji dilûkezebê şênîyê Meyafarqînê tedawî kirin. Ew di heman demê de nivîskar bû jî. Li ser şiroveya xewnan û pêşbînîyan pirtûkek û gelek rîsale derbarê bijîjkîyê de nivîsîn. Elyas berhemek ji yên xwe ya bi navê Pirtûka Derbarê Rehîbîyê itxafi wî kir.

Elyas û bijîjk Abu al-Hasan al-Muxtar ango Îbn Butlan jî, ku demekê kete xizmeta Nasir al-Dewle, hevdu nas kirin. Ev suryanîyê rojhilatî yê bijîjk, ku li Bexdadê bi navûdeng û di heman demê de filozof, polîgraf û rastfîkêr bû, xwendekarê heskirî yê Abu al-Ferec b. Tayyib, qeşe, bijîjk û şirovekerê Aristo (+1043) bû.

Xwedî ramanên azad Îbn Butlan gelek carî çû Sûrî, Misrê û Konstantînopolê. Îbn Butlan, seraya Meyafarqînê jî ziyaret kir ku bi ihtîşam û biriqandina xwe bal dikişand. Ibn Butlan ji bo demborina xweş ya mîrzayê Merwanî rîsaleyek bi navê ziyafeta bijîjkan nivîsî ku têde qerf li bijîjkan û dabûnerîtên wan tên kirin û ew îthafî mîrza kir.

Tarîya şevê

Têkilîyên birêzgirtin yên navbera Nasir al-Dewle b. Marwan û Elyasê Nisêbînî heta roja mirina metran, 17ê tîrmehê 1046an berdewam kirin. 1054an Nasir al-Dewle b. Marwan mecbûr ma têkeve bin serdestîya Tûgrûl Begê Selçûqî ku herêma Nisêbînê tarûmar kir û beşek mezin ji herêma Cizîrê xiste bin destê xwe. Lê dîse al-Marwan desthelatdarê herêma xwe ma. Di sala 1061ê de çû ser dilovanîya Xwedê.

Ev serdema xweş ya aşî û lihevkirina kurd û suryanîyan, ji alî afirandinên di sehaya çandî de, gelek dewlemend bû. Ev serdem di sehaya bazirganîyê, huner û pîşeyî de jî gelek dewlemend û balkêş bû. Nivîsên ser dîwaran ku Nasir al-Dewle li Diyarbekirê li pişt xwe hiştine û heta roja me hatine şahdebûna biriqandina hunerî ya hikimdarîya wî dikin.

Piştî mirina Nasir al-Dewle hêza merwanîyan ber bi têkçûnê ve kêmbû. Lawê wî yê duyem Nîzam di cihê wî de bû mîr û heta sala 1079an hikimdarîya wî berdewam kir. Piştî Nîzam kurê wî Nasir al-Dewle Mansûr kete şuna wî.

Dawîya mîrektîya merwanîya bi gavê hêdî û di nav bêhna îxanetê de xwe nêzîk dikir. Wezîrek kevin yê Diyarbekir ibn Cahir ji Diyarbekir çû Bexdadê. Li wir nevîyê Tûgrûl Beg, Melîk Şah û wezîr Nîzam al-Mulk îqna kirin ku here Meyafarqînê dorpêç bike.

⁹ Îbn Abi Usaybiya, ‘Yun al-Anba fi Tabaqat al-Tibba, berhevoka 380 çavkanî ku li Misrê sala 1921ê hate weşandin û li Bêrûdê ji nû de hate çapkirin, r. 341.

Dema bajar kete destê wî İbn Cahir dest danî ser xizneyên bê hesab yê Merwanîyan û ji xwe re hiştin. Ji sala 1085an û pê ve Diyarbekir hema bêje bi temami kete bin desthelatdariya Selçûqîyan. Tenê bajarê Cizîrê ma di destê mirê dawî Nasir al-Dewle Mansûr de. Piştî mirina Melik Şah di sala 1092an de gengeşî derketin û Diyarbekirê hinek serxwebûna xwe bi dest xist.

Bê guman Merwanî bi temami winda nebûn. Heta nivê sedsala 12an jî behsa wan dihate kirin. Mînak serqeseyê suryanî Michel di waqainameya xwe ya ku di sala 1195an de nivîsiye behsa Merwanîyan dike.

Wekî li jor hate destnîşan kirin ev bû çiroka Merwanîyên ku ne tenê desthelatdarên Diyarbekirê bûn, lê her weha gelê cîran jî xistibûn bin desthelatdariya xwe. Wekî taca berfê ya li serê çiyayên bilind biriqandin. Serborîya wan û ya waqanûsên suryanîyan, zana û şehrazayên Mezopotamya jorîn, heta roja îro di bîra kurd û suryanîyan de zindî mane.

Çavkanî

Delaporte, L. J. (wer. û ed.), *La Chronographie d'Elie bar-Shinaya, Métropolitain de Nisibe*, Paris:1910.

Cheikho, L. *Machriq*, j. 20, 1922.

_____ *Sê Rîsaleyan Kevin yê Polemik û Teolojîya Xaçperestî*, Bêrûd: 1923.

İbn Abi Usaybiya, 'Uyun al-Anba fi Tabaqat al-Tibba', Misir:1921

Landron, Bénédicte. (dnv.) *Attitudes nestorienne vis-à-vis de l'Islam*, Cariscript, Paris:1994.

Pêvek: Jiyan û Berhemên Ephrem Isa Yousif

Ephrem Isa Yousif di sala 1944an li gundê Sanat ê suryanîyên keldanî ku girêdayî Zaxo ye ji dayîk bû. Di sisîyê meha Tirmeha 2018an de li Parîsê çû ser dilovanîya Xwedê.

Ephrem Isa, piştî qedandina xwendina qesetiyê li enstituya frensî ya dînî li Mûsilê di sala 1974an de çû Fransa û li wir piştî doktora di qada medeniyetên kevnare de doktora duyem de qada felsefeyê de qedand.

Li zaningeha Nice û Toulouse (başûrê Fransa) bi salan dersên felsefe, dîrok û ziman dan. Piştê li Parîsê niştêcih bû û dest bi lêkolînên derbarê dîroka kevnare ya Mezopotamyayê kir. Zêdeyî deh pirtûkên derbarê vê qadê nivîsandin. Piranîya van pirtûkan bo zimanê wekî erebî, inglîzî û tirkî hatin wergerandin.

Her wiha li gelek sempozyum û konferansan gotar pêşkêş kirin. Ev gotara jorîn yek ji wan e. Gotar bi sernavê "*Le métropolitaine Élie de Nisibe, ses relations avec la dynastie des Marwanides*" bi zimanê fransî di çarçova sempozyuma bi navê "Di Dîroka Mezopotamya de Nisêbîn" (Mezopotamya Tarihinde Nusaybin Sempozyumu) ku di 8 û 9ê gulana 2010an de ji alî şaredariya Nisêbînê ve hate lidarxistin, hate pêşkêşkirin. Cara yekem gotar li vir bi wergera kurdî (kurmancî) tê weşandin. Bi weşana vê gotarê me xwest em zanyarê berêz Ephrem Isa, pispore dîroka kevnare ya Mezopotamya bibîrbînin.

Berhemên Ephrem Isa Yousif

- Mésopotamie Paradis des Jours Anciens, L'Harmattan, Paris, 1996 (Wergera tirkî: Kadim Günlerin Cenneti: Mezopotamya Avesta yayınları 2002)
- L'épopée du Tigre et de l'Euphrate, L'Harmattan, Paris, 1999 (Wergera tirkî: Dicle Fırat Destanı Avesta yayınları 2004)
- Les Chroniqueurs syriaques, L'Harmattan, Paris, 2002 (Wergera tirkî: Süryanî Vakanüvîsleri Doz yayınları 2009)
- La floraison des philosophes syriaques, L'Harmattan, Paris, 2003 (Wergera tirkî: Mezopotamya'nın Bilim Öncüleri: Süryanî Tercüman ve Filozofları Doz yayınları 2007)
- Une chronique mésopotamienne (1830-1976), L'Harmattan, Paris, 2004
- Les Syriaques racontent les Croisades, L'Harmattan, Paris, 2006
- Les Villes étoilées de la Haute Mésopotamie, L'Harmattan, Paris, 2009
(Wergera tirkî: Mezopotamya'nın Yıldız Şehirleri, Avesta Yayınları 2011)
- Saladin et l'Épopée des Ayyoubides, L'Harmattan, Paris, 2010
- Les Figures illustres de la Mésopotamie, L'Harmattan, Paris, 2012
- Les Chrétiens de Mésopotamie, L'Harmattan, Paris, 2014
- Deux Chroniques syriaques, L'Harmattan, Paris, 2015
- L'Odyssée des Chrétiens de Mésopotamie, L'Harmattan, Paris, 2017